

»KOMEDIA OD JUDITI«

Mirko Tomasović

Prije desetak godina pokojni Hrvoje Morović po prvi put objavio je jedno biblijsko prikazanje iz zadarskog kruga.¹ Po jezičnim svojstvima zaključujemo da je to prikazanje nastalo na nekom od otoka u blizini Zadra u drugoj polovini, vjerojatno potkraj, XVII. stoljeća. Anonimni sastavljač nazvao ga je *komedijom*, kako su taj dramski žanr često označavali Talijani (*commedia, commedia spirituale*) a kod nas Mavro Vetranović. Tekst, pretpostavljam, potječe od nekog popa ili redovnika u bliskom dodiru s pukom, a produžetak je dosta razvijene tradicije religioznih predstava na zadarskom području, koja je tu bila, ako ne najstarija, onda među prvima. Kako znamo, na srednjodalmatinskim otocima prikazanja su se dugo zadržala i poslije konstituiranja svjetovne renesansne dramaturgije. U Hvaru, primjerice, registrirano je dvadesetak takvih tekstova iz XVI. i prve polovine XVII. stoljeća.² Za našu dramsku baštinu crkveni teatar ima višestruko značenje, poticajno za stvaranje prikazivačke atmosfere i u korelaciji s autorskim radom (Marulić, Vetranović, Nalješković, M. Gazarović). Ovaj predložak pak sa sjevernijeg otočja popunjava sliku spomenute tradicije, oblikom spada među elaboriranije pobožne igre, jezikom, koliko mogu naslutiti, prvorazredni je dokument.

Autor je odabrao kao dramski motiv starozavjetnu udovicu Juditu, koja je inspirirala mnogobrojne bezimene i znane dramatike. U XV.

stoljeću inscenirao ju je nepoznat Toskanac (*Commedia di Judith Ebraea*),³ obrađena je također u jednom francuskom *misteriju*,⁴ dok je nepregledan broj novovjekovnih pisaca, koji su poetizirali u raznovrsnim djelima pothvat udovice iz Betulije, osobito diljem XVI. i XVII. stoljeća u zamahu protestantskog pokreta. Kao junakinja drame ili tragedije Judita se pojavljuje na primjer kod Hansa Sachsa, Luterova pristaše, kod Claude Boyera, Racineova suvremenika, kod njemačkoga prošlostoljetnog poznatog tragediografa Christiana Hebbela, a da je ta poduzetna hebrejska žena, scenski provokativna, privlačna i u najnovije doba, potkrepljuje nam Carić-Maroevićeva prilagodba Marulićeva istoimena spjeva, koja se sa zamjernim uspjehom izvodi na Splitskom ljetu već šest godina (1979—1984).⁵ Kolo oko Judite razaznaje se, dakle, i u hrvatskoj književnosti,⁶ prvenstveno pod auspicijama Marulove pjesničke interpretacije po visokim zahtjevima renesansne epike i u znakovitosti osloboditeljice, izbaviteljice od neprijateljskoga okruženja. Zadarsko prikazanje uvrštavati je u to kolo. Ono potječe po vremenskoj korespondenciji iz baroknog razdoblja, ali po svojoj dramskoj svijesti, tehnici i poetici, dakako, spada u medievalni repertoar.

Pošto su navedene glavne faktografske pojedinosti o ovom do sada nepoznatu tekstu, pokušat ću ga smjestiti u hrvatsku kulturnu baštinu, inicijalnom analizom nekih njegovih značajki. To su: odnos prema Bibliji, dramaturška linija, versifikatorska struktura i eventualne podudarnosti s Marulovom poemom. Druge pak elemente nabožnog igrokaza o Juditi (jezičnu komponentu, pretpostavku o talijanskom modelu)⁷ preporučujem za daljnju obradbu.

Naš sastavljač potpuno se pridržava toka i slova starozavjetne pripovijesti. Budući da je biblijski pripovjedač u sažetim potezima prikazao dosta zbivanja, neke su nijanse u prikazanju mimooidene, pokraćeni neki opisi (bojnog pohoda, utvrđivanja gradova, općenito svega onoga što je u vezi s razvojem vojničke situacije). Očevidno je da je predstava imala isključivo bogoljubnu, gotovo obrednu namjenu. Stoga u tekstu prikazanja ne nalazimo ni opis Juditine ljepote, njezina učinka na druge i Holoferna, ni njezine nošnje, bilo u dijalozima bilo u didaskalijama, jer je to autor čak i u odnosu na biblijske reference reducirao (veli se samo jednom da je bila »narehnjena« i drugi put »narišena«).⁸ Kako se upravo u tim situacijama i Juditinim svojstvima reflektira ključan dramski zaplet i razjašnjenje naratološkog sklopa, cijela konstrukcija teksta čini se dosta naivnom, jednosmjernom. Sve je prilagođeno pučkom poimanju i dosegu, pa se pisac kanio ambicioznije razradbe, štoviše

biblijsku je građu pojednostavnjivao da bi je gledatelj mogao bez poteškoće pratiti. Ako ima kakvih nadopuna ili manjih razlika u usporedbi s *Povijesnim knjigama*,⁹ onda to treba, kako ćemo vidjeti, pripisati drugom izvoru. Prikazanje završava pohvalom velikog svećenika Joakima Juditi, koju prihvaća i *puk vas*. Nakon toga *kor* (jedini put u predstavi) izgovara kao zaglavak pouku o oholosti i poniznosti:

Neka od ovuda svak dobro poznade,
da ki se uzviši, da vred na tla pade.
A ki se ponizi, da on se uzviši,
jer ga Svemogući iz nebes utiši.

973—976

Izostavljen je, naime, Juditin hvalospjev Bogu te prikazba njezine smrti.

Jednostavnim, priprostim stilom nižu se dijalozi, u kojima se opisuje događaj iz Starog zavjeta. Dramatizator se trsi da očuva svečanost i doličnost biblijskog izričaja, ali pri tomu koristi živi lokalni govor, tako da tekst veoma često poprima obilježja pučke eksplikacije i intonacije. Nabukodonozorova srdžba sugerirana je ovako:

Nabukodonosor, to dilo videći,
počel je sku'st bradu svim oštro priteći.

21—22

Joakimova naricaljka protkana je retorikom usmene poezije:

izraviljci moji, dica moja draga,
ne plačem se mene, nit mojega blaga,

63—64

Ozija u panici zapomaže:

Ajme! Ajme, Ajme!
zlo će biti za me.

351—352

Judita, »stojeć podbočena«, grdi svećenike zbog malodušja, pa, među ostalim, veli:

A vi, ki ste, ki tak' Boga skušajete,
tere bespametne riči blebećete?

435—436

Imademo ponekada gotovo naturalističkih formulacija u odnosu na decentnost biblijske naracije, koje su pak s druge strane živopisne i zacijelo su izazivale komički učinak u gledatelja. Bagoa reagira na Akiorove oprezne riječi uzvikom:

Je l' se mogla 'zbljuvat koja psovka gora,
za obljat nas i Nabukonosora!

207—208

Vojvoda drugi Moabićanin odmah dodaje:

Je l' munjen ov čovik, ki gre govoriti,
da nas 'ote pobit svih Izraeliti!

209—210

Holoferno nuka Juditu na piće te sladostrasno o sebi izjavljuje:

Pij, Juditho, dobra vina!

Ja sam već pjan kako svinja.

769—770

Takve slikovite interpolacije s farsičnim ugođajem nisu neobične za srednjovjekovni religiozni teatar. U ovom slučaju vjerojatno su poslušile za lokalizaciju, približavanje radnje otočkomu žargonu i ambijentu, što još vidljivije zamjećujemo prilikom jednoga dražesnog anahronizma. U starozavjetnim se knjigama pripovijeda da je Judita, otputivši se u asirski tabor sa sluškinjom Abrom, ponijela »mijeh vina i vrč ulja«, »ječmene kaše«, »suha voća« i »čistih hljebova.«¹⁰ Misleći na jestvine, koje su bile poznate njegovim bodulima, autor je u Abrinu torbu stavio kruh, sir, vino, ulje i »manestru«:

Najpri va nju stavi ov pun vina bocun,
kruh, manestru, ulje i još sira bokun.

591—592

Štoviše, u stihu koji slijedi, a koji je naknadno precrtan u rukopisu, spominje se i »palenta«. Nedvojbeno je da su Asirci kao inovjerci i zavojevači figurirali za Turke: kada Judita obavlja svoj glavosjek, u Bibliji ona hvata Holoferna za kosu, dok u zadarskom prikazanju stoji: »uhiti ga za perčin.« *Perčin* je jedini turcizam u čitavomu tekstu i označio je distinktivno izgled Turčina. Ono što je N. Kolumbić sudio o sačuvanim tekstovima s Hvara iz XVI. stoljeća moglo bi se pripisati i *Komediji od*

Juditi: »Hvarska su prikazanja i u to novo vrijeme zadržala u suštini svoj pučki karakter, primitivnu strukturu srednjovjekovne simultane scene, nerazrađenu dramatičnost.«¹¹ Adaptator u mediju čakavštine zadarskih otoka s oskudnim literarnim i dramaturškim nadopunama zapravo kronikalno prezentira građu iz Svetog pisma, bojeći se da bi kakvom inovacijom profanirao njegovo dostojanstvo. Ne može se ipak reći da je nevjera, da nije poznavao osnovne dramske kategorije, a sudeći po nekim indikacijama imao je pred očima i talijansku koju verziju. Raspored i sklop drame zapravo je dosta dobro zamislio, ali je u provedbi bio skučen i ograničen namjenom i konvencijama medievalnog žanra. Zbivanje je razvrstao u činove i prizore, kako je to karakteristično za novija hrvatska prikazanja, gdje nalazimo činove i kadšto dramske prizore. Prvi ekspozicijski čin ima tri prizora, drugi sa zapletom četiri, a treći s kulminacijom i raspletom osam. Za relativno malo teksta (983 stiha) upotrijebio je dovoljno scenskih odjeljaka i likova (Nuncio, Ozija, Oloferne, Vagao, Moabićanin I i II, Betulijanac I i II, Eliakim, Karmi, Kabri, Abra, Sluga I i II, Akior, te *puk*, *popi* i *kor*). Uobičajenoga prologa (»pridgovora«, »početka«) ne nalazimo, epilog je veoma kratak i izgovara ga *kor*. Činovi su označeni terminom *del* (»pervi«, »drugi«, »treći«), što je u skladu s tradicijom, prizori pak kao *šena*, što je rijetkost (nazivlju se ponajčešće »skazanje« ili »govor«).¹² Osim tog susrećemo još nekoliko karakterističnih talijanizama (*pajiz*, *fortice*, *špijajuć*, *koltrina*, *koluni*, *kortina*) u dijalogima i didaskalijama. U četvrtom prizoru drugog čina kad se mijenja ton Juditina govora svećenicima i kad ona sokoli sugrađane na otpor prema inovjercima, umetnuto je kao napatuk izvoditeljima: *imperativo*, što pripada frazeologiji talijanskih pobožnih igara.

Radnju i situacije u drami povezuje Nuncio, koji se pojavljuje u oba tabora, asirskom i betulijskom. Taj glasnik (jasno, bez pokrića u Bibliji) pokazao se i ovdje funkcionalnim, jer on koliko toliko razbija statičnost pripovijedanja i premošćuje poprište događanja. U adaptatorovu invenciju valja ubrojiti i to što je veći udjel na sceni namijenio Habrisu i Harmisu, »gradskim starješinama«, kako kažu *Povijesne knjige*, te oni uz Joakima i Oziju pripomažu da se prikaže napetost, klonuće i radost pobjede u opkoljenomu židovskom gradu i što reljefnije naglasi Juditino sudioništvo u tomu. Inače, eventualnih drugih individualizacija ili neovisnijeg tumačenja biblijskih ličnosti u prikazanju nema, a niti odstupanja od redosljeda sakralnog teksta. Sve u svemu, nepoznati autor zadarskog prikazanja više je divulgator nego dramaturg jedne stimulativne starozavjetne legende, nezainteresiran za bilo kakvo poetsko ukra-

šivanje, svojstveno humanističko-renesansnim koncepcijama, ili za metafizičku baroknu razradbu blisku onom dobu, kada su se na religijskoj podlozi razvijale složene, kultivirane dramske tvorevine.

S metričkog aspekta prikazanje o Juditi zavređuje pozornost zbog naizmjenične uporabe dvaju stihova, dvanaesterca i osmerca. Dvanaesterac, koji se, inače, u našim crkvenim dramama javlja u kasnijoj fazi, nema dvostruku rimu kao u autorskoj poeziji, već se sriče po shemi a a b b c c d d, itd. tj. po parnom rasporedu, i to, što se tiče pravilnosti glasovnog podudaranja, dosta slobodno, kadšto gotovo asonancijski: *starče — sarce* (67—68), *posumnit — pogubit* (87—88), *odhodeći — putujući* (97—98), *pogubit — razrušit* (291—292), *živine — žene* (667—668), *lica — serca* (766—777), *sedi — ovdí* (778—779)... Skroman izbor rima i njihova jednolična cirkulacija govore također o literarnim ambicijama teksta. Simetrični osmerac, ishodišni stih prikazanja, ovdje susrećemo u molitvenim ili zaključnim dionicama prizora i on ipak unosi stanovitu diskurzivnu živost, to više što je strofički organiziran, makar nedosljedno. To bi mogla biti naznaka stanovite elementarne pjesničke osposobljenosti pisca. Između dvanaesteraca i osmeraca našla su se i dva šesterca (351—352) te dva četvorosložna stiha:

Svi sad muš'te,
Ne bučite!

(805—806)

Citirani je dvostih vjerojatno i opomena gledateljima, da se koncentriraju, jer ga izgovara Judita nakon povratka u Betuliju. Naime, takve poruke sudionicima predstave nisu neobične u hrvatskim prikazanjima:

591—592

molimo vas, stan'te muče,
da u polju nie čut' vike.⁴³

Komedia od Juditi srodna je, dakle, djelima tog žanra iz domaće tradicije, koja se diljem primorskoga pojasa održavala niz stoljeća, stvorivši svoje konvencije, opća mjesta i pojednostavnjene dramske kategorije. Osim te tradicije autor *komedije* poznavao je i Marulićev spjev o židovskoj junakinji, što se može uvidjeti i površnijom komparativnom raščlambom. Držim da će biti svrsishodno predočiti podudarnosti između zadarskog prikazanja i *Judite* splitskog pjesnika poradi konteksta Maru-

liceve sudbine u starijoj hrvatskoj književnosti. Poznato je da je njegov vergilijansko-kršćanski ep, ostvaren po renesansnim poetičkim premisama, obilježio rađanje novovjekovne poezije na »pučkom« jeziku, da je prešao administrativne i političke barijere te bio poznat, cijenjen i hvaljen u svima jadranskim središtima. Odjek mu se nije ograničio samo na literarne krugove već je dopro i do pučkih slojeva, pripomažući širenju kulturne samosvijesti i dostojanstvu domaće pisane riječi. Brojnim utjecajima *Judite* Marka Marulića na stare hrvatske pisce od sada možemo priključiti još jedan poticaj na zadarskom području, gdje je *Marulova* recepcija bila posebno izrazita (Zoranić, B. Karnarutić).

Kada se u prikazanju prezentira konsternacija zbog neprijateljske prijetnje, intervenira svojim mudrim riječima i savjetima veliki svećenik Joakim. On, međutim, navodi u svom govoru neke poticajne primjere, kojih nema u Bibliji na adekvatnom mjestu. Spominje se Amalek, koji nije bio pobijeden oružjem (»Mojsij ga j' pridobio prez merve oružja«, 91) nego Božjom intervencijom. Isti primjer nalazimo i kod Marulića u Joakimovu slovu (u Bibliji se indirektno govori o Joakimovim zapovijedima), tj. slučaj kralja Amaleka, koji je bio poražen od Izraelaca: »Ni mečem ni ščitom Mojses dobi njega«, *Judita*, II, 205. Poruka je i kod Marulića i kod zadarskog pisca identična: tako će Jehova skršiti i Holoferna, samo ako se stanovnici Betulije budu molili i obdržavali pokoru. U njihovu žalopojku Oziji Marulić je umetnuo očajničku izjavu:

I svim nam laglja je od meča smrt vidit,
ner se mučit zjaje, a nimat ča popit;

Judita, III, 198—199

U istom kontekstu u prikazanju nalazimo veoma sličnu formulaciju:

ter da od meča vred mertvi popadamo,
ki od vele žaje dugu smert imamo.

401—402

Kada *Judita* kori Harmisa i Habrisa što se malo pouzdaju u Boga, Marulić je, neovisno od Biblije, nadodao nekoliko pobožnih nagovora o pokajanju, skrušenju, poniznosti, oholosti i Božjem milosrđu (*Judita*, III, 298—303), što u podudarnim terminima govori *Judita* i u prikazanju (443—454). Starozavjetni pripovjedač u trenutku kada izraelska udovica treba Holofernu odrubiti glavu, veli da se ona pomolila Bogu: »Gospodine

Bože Izraelov, ojačaj me danas!⁴⁴ Taj kratki zaziv Marulić je znatno proširio, što je preuzeo i zadarski sastavljač teksta, posluživši se pri tomu eksplicitno apostrofom grada Jeruzalema (790) te slijedećim prepjevom:

Ovo ča veruju po tebi ja moći,
koko potribuju, hoti mi pomoći,
u dne ter u noći tebi da hvalu dam,
jer u tvoje moći sad svaršit to uzdam.

Judita, V, 225—228

I ovo, što sam ja činit namislila,
čin' da s tvojum moćum budem doveršila.

791—792

Naposljetku, u trenutku kad Židovi nakon smaknuća Holoferna započinju protujuriš, asirski časnici u Marulića to prijezirno komentiraju:

govore: »Zidoše od zakutak miši,
ter nas zatekoše da boj biju piši.«

Judita, VI, 53—54

Tu komparaciju pozajmio je također pisac prikazanja:

Zač miši iz svojih školj prišli su vanka,
ter su smili na boj zbučit nas danaska.

920—921

Moglo bi se, istina, navesti još dosta paralelizama (u amplifikacijama, stilskim figurama), koji nedvoumno svjedoče da je Marulićeva *Judita* i ovomu anonimnomu dramskom tekstu bila »knjiga uzorita«. I potkraj XVII. stoljeća,⁴⁵ dakle, prvi je ep »u versih harvadki«, zahvaljujući Marulićevoj pjesničkoj vrsnoći, imao sveudilj svojih oduševljenih čitatelja i utjecao je ne samo na našu epiku i rodoljubnu poeziju, kako smo do sada znali, već i na rudimentarnu dramaturgiju, koja je isto tako dala doprinos konstituiranju hrvatske književne kulture. Premda je *Komedija od Juditi* u usporedbi s Marulićevim istoimenim remek-djelom literarno znatno siromašnija, nerazrađenija autorski i mnogo kraća (ep ima gotovo 1300 stihova više od prikazanja), jer na stanovit način pripada kolektivnoj tradiciji i pučkom senzibilitetu, nasuprot elaboriranomu, učenomu

vergilijanskom spjevu, ona svejedno zaslužuje našu pozornost i uvažavanje. Ako ni zbog čega drugoga, onda zbog kontinuiteta prikazanja i proširivanja spoznaja o motivu Judite u dopreporodnoj književnosti. Povrh toga, u njezinu versifikatorskomu i stilskom tkivu naići ćemo kadšto na uzorke sa čarima pučkog naiviteta, živopisne izraze i lokalne interkalacije, a čini mi se da bi *Komedia od Juditi* sva svoja svojstva iskazala više u inscenaciji nego u literarnom čitanju, kakvo je i ovo. Zavrijedila je kakvu modernu izvedbu, uvjeren sam.

BILJEŠKE

¹ H. Morović, *Zadarsko prikazanje o Juditi*, p. o. iz *Zadarske revije*, br. 2, Zadar 1973, str. 89—124.

² Isp. N. Kolumbić, *Uloga crkvenih dramskih tekstova u razvitku hvar-skoga kazališnog života, Mogućnosti*, Split, 1973, br. 7, str. 682—683.

³ Vidi A. Cioni, *Bibliografia delle Sacre rappresentazioni*, Firenze 1961, p. 197.

⁴ Vidi G. Bapst, *Essai sur l'histoire du théâtre*, New York 1971, p. 45.

⁵ I to kao uvodni scenski spektakl čitavoga festivala.

⁶ Upozorujem na istraživanje Slobodana P. Novaka o dramskim obrad-bama Judite u starijoj hrvatskoj književnosti. Vidi njegov rad: *Die italienische quelle für Gledjevićs handschriftendrama auf das Judiththema*, sonderdruck aus *Festschrift für Nikola R. Pribić*, Hieronymus Verlag, Neuried 1983.

⁷ A. Lottini, *Giuditta* (Firenze 1602)?

⁸ str. 117. i 111.

⁹ Za uspoređivanje i navođenje koristio sam se Biblijom u izdanju »Stvarnosti« (Zagreb 1968).

¹⁰ Biblija, str. 410.

¹¹ N. Kolumbić, o. c., str. 691.

¹² Isp. Francesco Saverio Perillo, *Le sacre rappresentazioni croate*, Bari 1975, p. 83—84.

¹³ Citat prema Perillu, p. 85.

¹⁴ Biblija, str. 412.

¹⁵ U tom stoljeću objavljeno je peto izdanje Judite: In Venetia, apresso Agostin et Alessandro Bindoni, MDCXXVII.